

Croatica XX (1989) — 31/32 Zagreb

Izvorna znanstvena rasprava

Marija Ana Dürriegl

JEDNO PROMIŠLJANJE METAFORE

UDK 808.61—0

U radu se ukazuje na neke okolnosti bitne za stvaranje metaforičnog izraza. Određenje metafore mijenjalo se kroz povijest, sukladno mijenama unutar same teorije književnosti, od Aristotelove definicije do Richardsove tvrdnje da u metafori dvije ideje djeluju kao jedna. Metafora nužno zahtijeva kontekst, budući da metaforičnost ne leži u riječima, već u vezi među njima tj. njihovim semima.

Ima toliko osvita
 što još nisu zarudjeli
 (Rigvedah)

O metafoničnosti, o uzrocima nastajanja metafore postoji velik broj teorija i objašnjenja koja metafori prilaze s različitih gledišta. Sama činjenica da tih teorijskih promišljanja i objašnjenja ima mnogo govori da ni jedno od njih nije dostatno i potpuno u tumačenju.

Jedan od relevantnih razloga za korištenje riječi u prenesenu značenju zacijelo je nepostojanje riječi koja bi pokrivala ono semantičko polje iz kojega govornik želi saopćiti izvesti svoj priopćaj. Tako Luka Zima navodi primjer iz naše epske narodne pjesme, u kojem pjevač kaže: »Na troje je vojsku r a z d v o j i o«, jer riječi r a s t r o j i o u značenju 'podijelio na tri dijela' u jeziku nema. U drugim se situacijama nepostojeća riječ mogla konstruirati. Tako se u narodnom brojiličkom izražavanju kaže »šibum š i b u v a l a« i »kamom k ħ m o v a l a« — umjesto npr. »tukla« i »gađala«, makar se tu možda ne radi toliko o nedostatku riječi koliko o asocijacijama. Stoga će biti bolji primjer što ga A. Stamač¹ navodi, a to je riječ n e b o d e r (engl. sky-scraper, njem. Wolkenkratzer, franc. gratte-ciel).

Drugi je mogući uzrok metaforizacije iskaza svojstvo što je čovjeku imanentno, a to je da one stvari koje su mu nepoznate povezuje sa svojim tijelom (kao vjerojatno najspontanijom asocijacijom). Na taj se način antropomorfno određuju predmeti i pojave (v r a t violine, g l a v a na pisaćem stroju, itd.). Ovamo bi (uz stanovite natege) morali prema Plutarhu i Kvintilijanu ubrojiti — tip metafore u kojem se umjesto neživa kaže nešto živo: »Čija je ovo ponosita čalma?«²

Znamo (i sasvim je logično) da govornik prema svakom svom izričaju ima određen stav, koji je već prema definiciji emotivno obojen. Iz tog stava, iz afektivnog odnosa čovjeka prema iskazu, da će u različitim situacijama govorni subjekt birati različite izraze iz bogatstva koje mu jezik kao potencija pruža. Čovjek reagira na vanjsko, ali i unutarnje, pa njegov iskaz uvelike ovisi o njegovu emotivnom stanju u datom trenutku. Neke metafore imaju veze i s načinom na koji čovjek percipira i doživljava svijet putem pet osjetila. Zbog toga često neke riječi prate izrazi koji su vezani uz čovjekove osjete, što daje sklopove »tople boje na slici« ili »baršunasti bariton« — a to su metaforični izrazi.

Sljedeći bi uzrok stvaranja metaforičnih iskaza ležao u činjenici da od pradavnih, magijskih vremena kao relikti žive neke pred-

¹ Ante Stamač, *Teorija metafore*, Zagreb 1983, str. 66.

² Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Cengića*, Zagreb 1974, str. 65.

rasude o tom da su pojedini pojmovi zbog onoga što pokrivaju »nedodirljivi«. Zbog toga se ne imenuju izvorno, već se koriste drugi, preneseni izrazi, primjenice, umjesto b o g veli se »višnji« ili samo »Gospodin«.

Ovo su samo neki od uzroka³ te tako česte pojave na svim razinama govora (a o kojoj je u nas, neprijeporno, teorijski najutemeljenije progovorio A. Stamać svojom, po mnogočemu inovacijskom studijom *Teorija metafore*.) Ta čestota pojavljivanja ili porabe (u pjesnika: stvaranja) metafore navodi neke teoretičare na tvrdnju da je sâm jezik u biti metaforičan. Tako I. A. Richards kaže: »And that brings up the third and worst assumption — that metaphor is something special and exceptional in the use of language, a deviation from its normal mode of working, instead of the omnipresent principle of all its free action.«⁴ — Metafora je, dakle, sve-prisutno načelo jezika.⁵

Kao jednu od najjednostavnijih, ali i najzornijih definicija značenja, mogli bismo navesti definiciju koju daje Ullman⁶: značenje kao »uzajaman odnos imena i smisla, što im omogućuje da jedno priziva drugo«. Svaka, dakle riječ u jeziku uklapa se u taj dvojni nacrt tako da ima i m e⁷ (tj. foneme i morfeme povezane na određen način ustaljenu, provjerenu cjelinu) i s m i s a o⁸, tj. onu sliku koju nam izgovoreno ili pročitano ime proizvodi u svijesti. No, ova Ullmanova definicija ne smije se vulgarizirati i shvatiti kao zatvoren i pravocrtno određen sustav. Naprotiv, on je »prozračan« i »prohodan«, te dopušta i nesustavne⁹ odnose između navedenih dvaju polova, iz kojih se onda rađaju preinake.

Već smo rekli da Ullmanov sklop ime-smisao ne sadrži samo jednoznačan odnos, odnosno da jednom imenu (riječi) ne pripada samo jedan smisao (značenje), ili obrnuto. Takvo bi nas gledište dovelo do onoga što Richards naziva »predrasudom pravog značenja« — »... the Proper Meaning Superstition. That is, the common belief ... that a word has a meaning of its own (ideally, only one) independent of and controlling its use and the purpose for which

³ Zaista je u pravu I. A. Richards kad kaže da se ljudi *nužno* metaforički izražavaju, dakle, ne samo u umjetničkim tekstovima; nije li i izraz »uzrok leži u tome« sam po sebi metaforičan?

⁴ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford Univ. Press 1971, str. 90.

⁵ Zdenko Škreb — Ante Stamać, *Uvod u književnost*, Zagreb 1983, str. 325.

⁶ Ante Stamać, *Teorija metafore*, Zagreb 1983, str. 45.

⁷ Op. cit., str. 45.

⁸ Op. cit. str. 45.

⁹ Op. cit., str. 46.

it should be uttered.«¹⁰ U Ullmanovu, naizgled vrlo jednolinijskom, odnosu postoji mogućnost *višeznačnosti* što nam potvrđuju *si n o n i m n o s t* (jednom značenju odgovara više različitih imena) i *h o m o n i m n o s t* (jednom imenu jednakopravno možemo pridružiti više značenja). Valja nam ovdje napomenuti da se dijelom radi o dijakroniji.

Da bi, naime, do preinake uopće moglo doći, potrebno je da se riječ prethodno ustalila i ovjerila u ophođenju među ljudima. Tek kad riječ dobije od zajednice prihvaćeno, uobičajeno značenje, ono se može preinačiti. Iz ovoga neminovno slijedi zaključak da je promjena značenja u biti dijakronijske, krozvremenske naravi. Metafora stvara novo značenje tek na osnovi staroga, već prije ostvarenoga.

U vezi s vremenom, zanimljivo je spomenuti slučajeve riječi koje danas često upotrebljavamo u svakodnevnom govoru kao sasvim uobičajene, »obične« izraze, bez svijesti ili osjećaja da su one nastale u prošlosti baš kao metafore (npr. *g r a n a znanosti*). Vidimo da se ti izrazi leksikaliziraju, ustaljuju u našem govoru ili pisanju i gube onu ekspresivnost ili obojenost neobičnim koju su prije imali. Proces »urastanja« takvih riječi, prema A. Stamaću, tekao bi od prvotne uporabe u metaforičkom (prenesenom) značenju, preko prihvaćanja od šire zajednice i višestrukog ponavljanja, do konačnog gubljenja starog značenja (npr. riječ *s u p r u g*, prema staroslavenskom *супругъ*).

Promjenu značenja Stamać vrlo zorno prikazuje s pomoću takozvanih »semantičkih četverokuta«¹¹. U početnom položaju stoje dvije riječi između kojih postoje određene veze. Kao i sve riječi, i ove dvije paradigmatske imaju ime i njemu pridruženo značenje. Dvije granične situacije u koje nas promjena značenja može dovesti bez prije zadanog, realnog konteksta (!), jesu već prije spomenute pojave — *h o m o n i m n o s t*: izrazi su se preklopili, a sadržaji ostali različiti (primjerice, *p i s m o* kao 'grčko pismo' i 'klinasto pismo' te 'poštanska pošiljka'; *p o l i c a* kao 'dio namještaja' i kao 'dokument osiguranja'). Suprotan je slučaj pojava *s i n o n i m n o s t i*: dva se različita imena pridružuju jednom značenju (primjerice, *o s p i c e* i *d o b r a c* za bolest morbilli, ili *z a v j e s a* i *z a s t o r* za tkaninu kojom zakrivamo prozor).

Značenjske se promjene mogu izvesti samo ako među denotativima postoji neka veza (ovdje možemo uvesti Aristotelov pojam '*αναλογον*'). Ta veza može biti uspostavljanja putem susljednosti u vremenskom ili prostornom smislu, ili prema načelu uzroka i po-

¹⁰ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford Univ. Press 1971, str. 11.

¹¹ Ante Stamać, *Teorija metafore*, Zagreb 1983, str. 59.

sljedice — što onda daje metonimiju, ili pak po kriteriju sličnosti. Takva je promjena metaforičke prirode, promjena koja smislu riječi »pridodaje« i drugi smisao, kako rekosmo — na temelju sličnosti. I baš se tad zbiva Aristotelovo »uzimanje neobičnog izraza«¹². Jurković kaže: »Metafora je u obće prienos imena od stvari, kojoj je ono svojstveno, na druge stvari, koje nam se s duha doimaju tako, kano da u svojstvenosti one prve stvari i one njekim dielom učestvuju.«¹³ Vidimo, dakle, da je sličnost najpresudniji činilac kad se, kako veli Aristotel, misao ne iskazuje prirodnim govorom, već predstavom. Ili, na drugom mjestu: »... jer uzimati dobro prenesene izraze znači vidjeti sličnost.«¹⁴

Vratimo se sada još jednom na tvrdnju koju smo izrekli slijedeći trag de Saussurea, rekavši da je promjena značenja neke riječi bitno historijski, postupan čin. Za razliku od te promjene, čisto leksičke, zbiva se ona pjesnička — jedinstvena, neponovljiva i ostvariva samo u tom jednom, datom kontekstu. Ona ne ovisi o vremenu ni o društvenoj i poetičkoj ustrojenosti određenog razdoblja u smislu da se može ostvariti nesustavno prema ustaljenoj semantici.¹⁵

Presijecimo sada taj tok misli i krenimo od početka. Kao potencija, kao zajedničko jezično blago postoji jezik, a u pojedinca pak mogućnost fonetskog oblikovanja tog jezičnog materijala. Ako izborom iz tog blaga primijenimo već ovjerene rečenice, znači da se služimo vrlo preciznim, svrhovitim, ali i dosta bezličnim jezikom. U zbilji postoji nekoliko kodova koji ne dopuštaju ili nisku sklone semantičkim odmacima — takvi su, npr. uredski i znanstveni kôd, makar Richards daje primjere iz kojih je vidljivo da je teško, gotovo i nemoguće, izbjegavati prenesene izraze čak u strogo znanstvenim tekstovima¹⁶. Za razliku od tih kodova, svakodnevnorazgovorni i književni obilato koriste metaforičke izraze. To je prije svega stoga što govorniku nije stalo samo do toga da denotat poruke bude savršeno razumljiv, već i da poruku »uljepša«, da joj dade boju, snagu i izražajnost.

Pozivajući se na Richardsa i Stamaća, možemo reći da su sve mogućnosti iskaza sadržane u Humboldtovoj »energiji« ili de Saussureovu terminu »langue« — u njima je tako sadržana i mogućnost metaforiziranog izražavanja. Neki su znanstvenici u prošlosti držali

¹² Aristotel, *Nauk o pjesničkom umijeću*, Zagreb 1977, str. 53.

¹³ Op. cit., str. 57.

¹⁴ Usporedi: Ante Stamać, *Teorija metafore*, Zagreb 1983, str. 81—85.

¹⁵ Op. cit., str. 86.

¹⁶ Tako Majakovski u jednoj svojoj polemici, govoreći o buržoaziji, kaže: »A što čini buržoazija? Ona od muhe pravi slona, pa onda prodaje slonovu kost.« Nije li to metafora par excellence?

da je metafora nešto izvanjezično, ili barem da nam izražavanje metaforama omogućuju neki izvanjezični odnosi i činiooci. Tako su novovjekli retoričari govorili o sličnosti koja nadrašta tekst, pa metaforički izraz, u kojem tu sličnost nalazimo, preslikava već od prije postojeću, realnu, objektivnu sličnost uzetu iz prirode ili života. No. Z. Kravar veli: »Ono najopćenitije s čime je struktura metafore u izravnoj vezi nije ništa izvanjezično . . . naše znanstveno pitanje ne prelazi granice jezika«¹⁷, s čime se slažemo, jer je jezik svojom biti mogućnost, potencija, latentnost. On se ostvaruje kroz »ergon« (Humboldt) ili »parole« (de Saussure) ili govor. Stoga je govor zapravo čin izbora, os selekcije (Jakobson) koja okomito prolazi kroz svu masu jezičnog blaga, materijalizira ga i aktualizira u činu iskaza, te dopire do primatelja poruke. Kako, dakle, ne govorimo jezikom, već govorom — koji je, međutim, nužno jezičan — ideja da je metafora nešto izvan jezika pokazuje se neutemeljenom.

Prema tome, metafora — ili bilo koji drugi trop — nije samovolja govornika, njegov trenutačni hir ili »a happy extra tric with words«¹⁸ — lijep i efektan ali zapravo nepotreban ukras govora. Naprotiv, u njoj neumitno postoji neki inherentni, imanentni logički opis. Pojednostavljeno kažemo da je taj »logički opis metafore« sličnost među denotatima, sličnost dotad neuočena koja nastaje u časku nejasnoće zbilje (zbog brzine, iznenađena ili neočekivana emotivna stanja), kad nam se poremetio osjećaj za odijeljenost stvari i omogućio nam da nađemo sličnost i jezično je aktualiziramo. Na taj smo način svoj iskaz učinili ljepšim i izražajnijim (usuđujemo se iskazati i paradoks — do neke mjere i jasnijim), ali smo također otkrili svoju genioznost.

Valja nam naglasiti da izraze »ljepši« i »izražajniji« valja prihvatiti s velikim oprezom jer se metafora prečesto definira kao sredstvo kojim se tekstu pridaje zornost i slikovitost. Tako R. Welleck i Warren u *Teoriji književnosti* ističu da je, poput metra, i slikovitost jedna od sastavnica strukture pjesme, te kao ilustraciju toj tvrdnji navode pjesme Williama Blakea, u kojih, uistinu, slike prerastaju u metafore. No, »suočeni s tamnim i neprozirnim metaforama u modernom pjesništvu, bilo bi nam odsad doista prebrzo bit metafore potražiti u njenoj zornosti«¹⁹.

Ako pokušamo pojmovno odrediti metaforu, uočiti ćemo da se njeno određenje — u smislu definicije — u povijesti mijenjalo. Mijenjala joj se definicija ovisno o mijenama unutar same teorije književnosti koja se njome bavila. Razlike u stavovima i mišljenji-

¹⁷ Zvonimir Kravar, *Metafora — nacrt za povijest termina*, Teka, br. 12, Zagreb 1976, str. 871.

¹⁸ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford Univ. Press, str. 90.

¹⁹ B. Alleman, *Metafora i metaforička bit jezika*, Delo 1—2, 1976, str. 19.

ma autora pokazuju da ni jedno od postojećih određenja ne mora biti isključivo i da sasvim sigurno nije samo po sebi dostatno.

Složit ćemo se da je metaforički iskaz u većoj cjelini mjesto na kojem zastajemo i osjećamo da, kako bi Jolles rekao, »irgend etwas stimmt da nicht«. Uzmimo primjer što je moguće banalniji. Poslušimo se kolektivnom metaforom koju svi tako često rabimo, pa recimo: »Na trgu je bilo more ljudi.« To je, odmah ćemo reći, metafora. I jest, jer »more ljudi« sklop je sasvim sigurno figurativnog, prenesenog značenja. Ali, kako ga definirati?

Aristotel kaže da je metafora uzimanje ili dovođenje amo (ἐπιφορᾷ) tuđeg imena. Prema njemu, metafora i nije ništa drugo no prijenos (»nosim prijeko« — μεταφέρω) drugog imena. U tom uzimanju sastojao bi se prijenos značenja, u kojem je sadržano kretanje od poznatog, nama bliskog, u sferu nepoznatog. Tako metafora postaje sematička preinaka, realizacija neovjerenog u (inače) normalnoj uporabi jezika. »Dovođenje amo drugog imena« za nas ovdje znači uporabu drugog označitelja, druge riječi. No, ako tako odredimo metaforu, nužno nam se nameće pitanje: koje je to prvo, ono pravo ime, umjesto kojeg koristimo preneseno? Na to pitanje nema zadovoljavajućeg odgovora jer u jeziku nema hijerarhiziranja, nije jedno ime prvo i pravo, a ono dovedeno »tek« drugo i preneseno. Dakako, do hijerarhiziranja dolazi, ali samo djelovanjem konteksta, ne i *per se* u jeziku.

Zadržimo se sad kratko i na drugoj definiciji, definiciji koju je dao Kvintilijan i koja je već sudbenom zanimljiva. Kvintilijan, naime, kaže: »Metafora brevior similitudo est«, što su novovjekli rečoričari preveli: »Metafora je kraća poredba.« To bi značilo da metafora nastaje kad se u poredbi izostavi riječca »kao« ili »poput«. Kvintilijan kaže da u rečenici »Ahil je lav« ono izvorno »leo est« nije ništa drugo do preinake »ut leonem«, ili obratno. Za tu tvrdnju možemo naći i potvrdu. Kažemo li, primjerice, »oči su joj finska jezera« sasvim nam je jasno da smo taj izraz upotrijebili prema sličnosti, uspoređujući, te da smo zapravo mislili »oči su joj (zele- ne) kao finska jezera«. No, prisjećajući se drugih izraza spotičemo se o prije navedenu definiciju jer uspoređivanje blijedi, može se uspostaviti tek uz stanovite natege, ili se čak uopće ne može uspostaviti u smislu u kojemu smo prije kazali — dodavanjem ili oduzimanjem konjunkcije »kao«. Ako Lucić kaže: »Lišca joj se ružom diče«²⁰ uz natege ćemo doći do poredbe »Obraz joj je rumen poput ruže«, ali u sklopu »plavi anđeo« sasvim nam se gubi poredba.

²⁰ B. Miljković, *Prijatelju putniku*, iz zbirke *Dok budeš pevao*, Reč i misao, Beograd 1981.

²¹ Ivan Mažuranić, *Hrvati Mađarom*, iz: I. Slamnig, *Antologija hrvatske poezije od Kačića Miošića do Matoša*, Školska knjiga, Zagreb 1974.

²² Hanibal Lucić, *Jur nijedna na svit vila*, iz: *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1970.

Bilo bi besmisleno tvrditi da između metafore i poredbe ne postoji veza. Naprotiv, ona je dosta očito prisutna jer se i metafora i poredba temelje na odnosu sličnosti²³. Jer, ako do sada nismo spomenuli, poredba uspostavlja odnos sličnosti između dvije realnosti — u našem sasvim banalnom primjeru izmeđuur očiju i boje finskih jezera²⁴. No, tako jednojednoznačan odnos prema kojem bi metafora bila skraćena poredba ne može zadovoljiti kritičko motrenje. Međutim, ako latinsku riječ »similitudo« prevedemo sa »sličnost«, dobivamo definiciju koja metaforu određuje kao kraću sličnost. Dva designata, dva pojma dovodimo u vezu prema utvrđenoj (stvarnoj ili hinjenoj — to je jeziku svejedno) sličnosti među denotatima. Kraća sličnost znači da ne uspoređujemo cjelovita značenja, već dijelove značenja dotičnih riječi. Uspoređivanjem dolazimo do zajedničkih sema, do jedinica u kojima se semantička polja danih designata preklapaju, i tad možemo kazati »homo homini lupus (est)« — tada kad smo našli zajedničke seme u denotatima (odnosno, u designatima). Vidimo, dakle, da je metafora unutrašnjoznačenjski odnos, tj. odnos između sema. Ovaj pokušaj raščlambe Kvintilijanove definicije pokazao je da metaforu može objasniti tek najmodernija semiotika s pomoću svojih spoznaja i svojih terminoloških određenja.

Vratimo se na Kvintilijanovo izvorno objašnjenje — »brevior similitudo« pretpostavlja neke vrsti prešućeni sadržaj, »istu stvar« koja se nalazi u zbilji a treba je označiti jezikom. No to nešto mi nikako ne možemo znati, a ne možemo ni pogoditi. Mi možemo znati da govornik hoće nešto kazati i shvaćamo poruku, ali ne možemo biti sigurni što on točno misli. Osim toga, tu se javlja i problem koji ćemo osvijetliti ako potražimo pomoć od antičke retorike. Prije fizičke realizacije iskaza, govornik prvo smišlja što će reći (»Invenire quod dicas!«) i nekako, po nekoj hijerarhiji, to uređuje. Prema određenju Aristotelovu i Kvintilijanovu, u činu realizacije disponiranoga, govornik je načinio ovjeru sadržaja i svojevrstan obrat, upotrijebivši drugi izraz umjesto onoga koji je prvotno invenirao. No, znamo da u času aktualizacije poruke mislimo baš ono što kazujemo. Kažem ono što mislim — prešućenog sadržaja u tom smislu nema.

Ovim putem spoznajemo da »oči« i »jezera« sama po sebi u prethodnom iskazu nisu metaforični; naprotiv, to su vrlo konkretne riječi koje — u datoj situaciji — asociraju na nešto. Metaforično je to što se te dvije riječi aktualiziraju u neovjereni govorni lanac, u neovjerenu poruku, kojoj u normalnim uvjetima ne bi odgovara-

²³ Poredba i metafora u vezi su po semantici.

²⁴ Usporedi: P. Ricoeur, *Živa metafora*, BiblioTeka GZH, Zagreb 1981.

le. Sam sadržaj tih riječi nije metaforičan, već je metaforična veza među njima.

»Oči su finska jezera« — te riječi zajedno u suodnosu, tvore metaforički zaplet u kojem je posrijedi jedna misao, jedan sadržaj. Kažimo točnije — dvije misli ovdje djeluju kao jedna, i tako dolazimo do Richardsove tvrdnje da metafora zapravo predstavlja »two ideas acting as one«. To je model među djelovanja, su-djelovanja riječi koje više ne poimamo kao dvije odvojene misli (»two separate ideas«), već ih poimamo kao riječi obuhvaćene jednim sadržajem. Ne zanima nas koja je riječ tu dovedena ili koji je pomišljeni sadržaj skriven u designiranom denotatu, već nas zanima na č i n na koji se te iskazane riječi prožimaju. To, drugim riječima, znači da nas zanima k o n t e k s t, kako te riječi sudjeluju u nadređenoj cjelini diskursa (a ne neka unutrašnja semantička razdioba). Slijedeći dalje Richardsa, dolazimo do tvrdnje da metaforičnost ne postoji u riječima, već među riječima. Tome u prilog ide i tvrdnja da dva izraza nisu u vezi samo po asocijacijama koje im pridajemo, već i po činjenici da se nalaze u istoj nadređenoj cjelini — npr. rečenici. Zato Kravar veli: »Metaforu valja razumijevati kao modus prepletanja sintagmatskih i asocijativnih relacija«. ²⁵ Metafora nužno, obavezno zahtijeva kontekst — on je, naime, taj koji riječima daje značenje, pa time i metaforizirano značenje. Valja nam se stoga kloniti čupanja riječi iz konteksta. Ovdje bismo mogli citirati vrlo duhovitu rečenicu J. Donnea: »Sentences in scripture, like hairs in horsetails, concur in one root of beauty and strength; but being plucked out one by one, serve only for springs and snares.« Jedina je razlika u tome što mi ovdje govorimo o riječima i značenju.

Metafora je, dakle, objašnjiva samo iz konteksta. Tako Miljkovićev stih:

»U škrтости тишине без себе и иметка«²⁶

možemo objasniti jedino iz cjeline pjesme jer on znači samo unutar cjeline pjesme u smislu semantičkog pojašnjenja.

Zanimljivo je u vezi s metaforom spomenuti i istraživanja R. Jakobsona koji je povezo afaziju kao poremećaj govora s metaforom.

On, naime, afaziju²⁷ ne drži samo medicinskim fenomenom, već

²⁵ Zvonimir Kravar, *Metafora — nacrt za povijest termina*, Teka 12, str. 879.

²⁶ B. Miljković, *Sonet, Kad budeš pevao*, str. 16.

²⁷ Afazija: »Smetnja u izražavanju ili razumijevanju govora, vezana uz povredu određenih cerebralnih regija. U širem smislu, u afaziju se uključuju teškoće različitih oblika govora, pisanja, čitanja, mimike i gesta, te emocionalnog govora. U užem smislu kliničari pod a. razumijevaju oštećenje ili gubitak mogućnosti izražavanja ili razumijevanja glasovnog govora.« — Medicinska enciklopedija, I. izd., sv. 1, str. 89—93, JLZ, Zagreb 1957.

i problemom koji duboko zadire u područje lingvistike. Afazija, veli Jakobson, kao vrst regresije jezičnih struktura, može proširiti horizonte gledanja na jezik, na njegove funkcije i mogućnosti.

Vratimo se još jednom teoriji komunikacije. Govoriti znači napraviti izbor iz već postojećeg leksičkog fonda (»ovjeravanje«, prema Hjemslevu) i slagati jedinice nižeg u jedinice višeg reda. Govoriti pretpostavlja da postoji neka poruka koju govornik želi uputiti slušatelju. Najidealniji, najekonomičniji i najrazvijeniji sistem prenošenja obavijesti jest jezik koji je, po definiciji, oblik i sredstvo informacije²⁸. No, informaciju ne možemo prenijeti a da je prethodno ne obradimo, tako da se uvijek radi o informaciji oblikovanoj prema nekom kodu, koji pak ovisi o svojstvima prijenosnog sistema — koderu, dekoderu i kanalu. Spomenuvši kôd, treba naglasiti da je on valjan jedino ako je poznat i izvoru i cilju obavijesti. Prema tome, jezik kao kôd nužno je redundancija. Ali, nadalje zanimljivo pitanje jest, da li je tekst slobodna realizacija svih mogućnosti jezika, ili postoje još neka ograničenja na putu od jezika-koda (neslobodne) do njegove slobodne upotrebe. Tekst je skup raznolikih elemenata, dinamičnih i neobaveznih u pojavljivanju, pa nas svaka rečenica — zapravo jedan njezin dio — uvijek donekle iznenađuje — za razliku od koda koji je zadan.

Govoreći, dakle, organiziramo jezične elemente. Prema Jakobsonu, svaki jezični znak podrazumijeva dvije vrste organizacije: organizaciju slaganjem i/ili organizaciju izabiranjem jezičnih jedinica²⁹. Međutim, kod afazije se ta sposobnost kombiniranja i spajanja uvelike narušava — čak do potpunog gubitka dara govorenja. Na vrlo niskom stupnju iskazivosti postoje dva tipa stjecanja, spajanja jezičnih jedinica. U jednoj krajnosti, koju Jakobson naziva »poremećaj sličnosti«³⁰, kod bolesnika je narušena moć izbora jedinica iz jezičnog blaga, pa ih on iznosi po sintaksi (»gramatički pravilno«), rukovođen susljednošću među pojmovima. Taj poremećaj, tzv. afaziju emisije, Jakobson ilustrira primjerom pacijenta koji koristi riječ *v i l i c a* umjesto *n o ž* — zbog prostorno-vremenske veze, zbog konteksta. Taj pacijent savršeno točno gradi rečenice, ali se ne može pokrenuti iz okvira — ne sjeća se nijednog drugog sadržaja.

Druga je krajnost »poremećaj susljednosti ili recepcije«³¹, u kojoj bolesnik gubi dar za stvaranje i slaganje rečenica. On aktualizira realitete, ali ne u sintagme ili riječi stvorene prema zakonima i pravilima dotičnog jezika. Time, zapravo, proizvodi se me-

²⁸ Ivo Škarić, *Kibernetika i jezik*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1981.

²⁹ R. Jakobson, *Dva aspekta jezika i dva tipa afazije*, u *Fundamentals of Language*, La Haye 1956, (prev. A. Stamač).

³⁰ Ibid., str. 19 i dalje.

³¹ Ibid., str. 19.

taforička svijest, pa će bolesnik kazati dugogled namjesto durbin³².

Jakobson veli: »...afazijska dezintegracija jezičnih struktura može jezikoslovcu otvoriti nove poglede na opće zakone jezika«³³. Mi smo pak afaziju kao problem dotakli zbog toga što kod ljudi koji od nje boluju često dolazi do pomaka od jednog značenja k drugom.

ZAKLJUČAK

Metaforu smo, dakle, promatrali kao preinaku, kao promjenu nečeg ustaljenog. Dakako, valja nam izriječom naglasiti da svaka promjena značenja ne predstavlja metaforu, niti metaforu treba gledati kao otklon od onoga što govorimo. Tako Richards na jednom mjestu kaže: »It leads us to think that a shift of meaning is a flaw in discourse, a regrettable accident, instead of a virtue«³⁴. Znači da metafora predstavlja duhovit način da razradimo temu, a po tome bi ona bila izrazito produktivna kategorija u jeziku — naravno, ne produktivna samo u smislu proizvođenja pjesničkih ukrasa i simbola!

Već smo nalazili sličnost kao presudnu činjenicu u stvaranju metafora. Tako postoji motrište koje metaforu određuje kao semantičku preinaku, a pošto uključuje sličnost, čitatelj će s pomoću *okvira* izraza (riječi u doslovnom značenju) denotirati značenje *žarišta* (tj. riječi prenesena značenja u iskazu)³⁵. Dakako, mi se ne moramo složiti s takvom raščlambom sklopa kao što je »mjesec tiho korača po vodi«³⁶, u kojoj raščlambi bismo tražili žarište i okvir, tenor i vehicle (Richards), ali je sasvim sigurno prisutna sličnost. Pojednostavljeno, preko te sličnosti čitatelj će pravilno dekodirati poruku. Ponekad je to lako ostvarivo — odmah će nam biti jasno zašto se kaže »noga stola« ili »grana znanosti« jer je sličnost vrlo izražena. No ponekad je to teže jer je Blackovo »žarište« vječno »kamufilirano«³⁷. Tako ćemo »granu znanosti« lakše i brže denotirati od iskaza »čovjek je vuk«.

³² Ibid., str. 21.

³³ Ibid., str. 3.

³⁴ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford Univ. Press 1971.

³⁵ M. Black, *Metaphor. Models and Metaphors*, Cornell Univ. Press, Ithaca 1962. (prev. A. Štamač).

³⁶ A. B. Šimić, *Molitva za preobraženje*, u: *Pjesme i kritike*, Mladost, Zagreb 1979, str. 68.

³⁷ Blackov pojam supstitucijskog motrišta metafore možemo naći u rječniku Merriam-Webster: »Metaphor: a figure of speech in which a word denoting one subject or idea is used in place of another to suggest a likeness between them (as in »The ship plows the sea«).«

»Za razumijevanje jedne metafore, pa i za bit metafore uopće — presudna je nazočnost takve analogije, a koju je moguće naknadno rekonstruirati«, veli B. Alleman³⁸. Naknadno rekonstruiranje zapravo znači denotiranje zapisanoga u procesu čitanja, ali i sam metaforičan izraz na koji nailazimo predstavlja nešto »naknadno« — metaforičko prenošenje nastupa prije samog jezika. Slika se iz realiteta, iz osjetilnog svijeta nekom metaforom prenosi u jezik.

No, krenemo li tragom Richardsa, morat ćemo ustvrditi da nije dostatno kazati da se neki iskaz sastoji od riječi. Svako je motrenje iskaza krnje, ako ne uzme u obzir i ne istakne odnose i veze među riječima, i njihove odnose s osjetilnim realitetom — iz tih odnosa onda izvire značenje (kao dinamička činjenica), a tako i metaforičnost. To ističe B. Alleman: »Metafore relativiziraju tekst, i to u doslovnom smislu: one postavljaju relacije čije poznavanje se u čitatelja pretpostavlja«. On dalje kaže: »Ali tekst tipa kafkinskih kratkih proza, koji za sobom ruši mostove prema metaforama, neophodno mora postati metaforom koja se odnosi još samo prema sebi. Odustajanje od metafora kao izlučivih stilskih figura što su poraspodijeljene širom teksta dovodi do toga da tekst u cjelini tvori neku vrst apsolutne metafore«³⁹. Ta tvrdnja slijedi misao koju je izrekao već Shelley: »Language is vitally metaphorical...«⁴⁰.

Na tragu te tvrdnje, na tragu Richardsa i Stamaća, u ovom našem razmatranju metafore kao fenomena, zaključujemo da je metafora svojevrsna semantička preinaka (samim time i nešto novo, informacija), koja je u svojim realizacijama beskrajno raznolika, rekli bismo — »neuhvatljiva«. Iz tog ju je razloga teško definirati, jednom zauvijek odrediti i uokviriti. U ovo razmatranje krenuli smo od pojma metafora koji nalazimo razrađen u mnogih autora — krenuli smo tako od metajezične činjenice koja taj fenomen opisuje. Ali, također smo naglasili da se valja kloniti »vađenja« činjenica iz konteksta, pa smo metaforu nužno vezali uz širi iskaz i utvrdili da je ona u svojoj funkciji i pojavnosti podređena cjelini u kojoj se pojavljuje.

Naravno, nismo željeli bit isključivi, niti se to može, jer nije dno pojedinačno gledište o metafori nije dostatno. Ona poprima obličje tek osvjetljena pluralitetom teorija, tek njihova ukupnost tvori naše poimanje metafore. Zato metaforu valja motriti prije svega s književnoteorijskog, ali i s jezično-stilskog, književnopovijesnog, pa i kulturološkog stanovišta.

Zaključimo s određenjem A. Stamaća, koji kaže: »Metafora je tu jedan od problema, svakako ne malen problem: njega je moguće uzdići i do općeg svjetonazornog usredištenja«⁴¹.

³⁸ B. Alleman, *Metafora i metaforička bit jezika*, str. 18.

³⁹ Op. cit., str. 27.

⁴⁰ I. A. Richards, *The Philosophy of Rhetoric*, str. 90.

⁴¹ A. Stamać, *Teorija metafore*, Zagreb 1983, str. 175.

ZUSAMMENFASSUNG

MATAPHER — EINE ÜBERLEGUNG ZUM PROBLEM

Es wird auf einige Umstände hingewiesen, unter welchen ein metaphorischer Ausdruck entstehen kann: Mangel am entsprechenden Wort, das Beziehen des Unbekannten an eigene Körperteile (*Tischbein*) oder Vorurteile aus uralten Zeiten, wonach gewisse Begriffe unantastbar sind.

Die Metapher gewinnt eine neue Bedeutung erst auf Grund der bereits bestehenden. Diese Bedeutungsänderung kann nur dann zustande kommen, wenn zwischen den Denotaten eine Beziehung nach dem Kriterium der Ähnlichkeit besteht.

Versucht man die Metapher begriffsmäßig zu bestimmen, ersieht man, daß sich ihre Definition in Laufe der Zeit, den Wandlungen in der Literaturwissenschaft gemäss, geändert hat. So sagt Aristoteles, die Metapher sei die Entnahme einer anderen Benennung. Quintilianus behauptet: »Metafora brevior similitudo«. Übersetzt man das lateinische Wort *similitudo* mit *Ähnlichkeit*, ergibt sich eine Definition, nach der die Metapher als kürzere Ähnlichkeit bestimmt wird; es werden also nicht die vollständigen Bedeutungen, sondern Teile der Bedeutung der betreffenden Wörter ist selbst nicht metaphorisch, sondern ist es die Beziehung zwischen ihnen - zwei Gedanken wirken hier als einer. In dieser Folge gelangt man zu Richards' Feststellungen.

Aus allen diesen Betrachtungen gelangt man zum Schluß, daß die Metapher zwangsmäßig einen Kontext benötigt, da das »Metaphorische« nicht *im Worte*, sondern *zwischen Wörtern* besteht.